

**DİN PSİKOLOJİSİ DERSİNİN ÖĞRENCİLERİN BİREYSEL
KAZANIMLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ:
DEÜ İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ**

İlker Yenen*

ÖZ

Din psikolojisi bireyin duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde dinin her türlü tesirini inceleyen ve psikolojideki bilgi, kural ve birikimle dinî konuları objektif olarak ele alan bir disiplindir. İslam bilimleri misyonlarını yerine getirirken ortaya çıkan bireysel ve toplumsal ihtiyaçlara, diğer anabilim dallarıyla işbirliği içinde daha sağlıklı bir şekilde cevap verebilir. Ayrıca dinî hayata dair sorumluluklarının öz-değerlendirmesini ise Felsefe ve Din Bilimlerinin saha araştırmalarından elde ettiği sonuçlar vasıtasıyla yapabilir.

Bu çerçevede çalışmanın öncelikli amacı, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin din psikolojisi dersinden bireysel kazanımlarını tespit etmektir. Din Psikolojisi Anabilim Dalı ülkemizde İlahiyat Fakültesinin kuruluşundan itibaren var olmasına rağmen son zamanlarda bu alanla ilgili olumsuz kritikler ve olması gerekenin dışında mütalaalar yapılmaktadır. Bu mülahazadan çıkan sonuca göre ilahiyat eğitiminde din psikolojisinin yer almaması gerekir.

Bu çalışmanın örneklemini Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören ve din psikolojisi dersini alan anketin uygulandığı ders sırasında tesadüfi yöntemle seçilmiş 155 kişiden (İlahiyat: 123, DKAB: 32) oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak tarafımızdan hazırlanan içinde açık uçlu soruların da yer aldığı Din Psikolojisi Dersi Geri Bildirim Anketi kullanılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin öz-farkındalık, dinî konu ve olaylara farklı açılardan bakabilme, kendini ifade etme, dinî hayatı ve farklı dindarlık biçimlerini anlayabilme, özgüven, empati gibi belli başlı kazanımlar saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlahiyat Eğitimi, Din Eğitimi, Din Bilimleri, Din Psikolojisi Dersi, Bireysel Kazanım

* Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, ilker.yenen@deu.edu.tr

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 12/01/2016

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 18/01/2016

ASSESSMENT IN TERMS OF ACQUISITION OF INDIVIDUAL OF
THE STUDENTS WHO TAKE LECTURE OF THE PSYCHOLOGY OF
RELIGION: FACULTY OF THEOLOGY DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
SAMPLE

ABSTRACT

However, the psychology of religion is a discipline examines the influence of religion on the individual's feelings, thoughts, attitudes and behaviors and handles objectively the religious subjects with knowledge, rule and experience in psychology. While Islamic sciences carrying out their missions, they can appropriately respond in a more healthy way the individual and social needs by cooperating with other departments and also they can make self-evaluation of responsibilities in religious life through the results obtained from the field of Philosophy and Religious Studies.

The main aim of the present study is to determine in this context individual acquisition of the students of Divinity School in the course of psychology of religion. Although there has been department of psychology of religion in our country since the foundation of Divinity Schools, in recent years some negative critics and some comments outside of to be done regarding the department has been made. According the results of the considerations psychology of religion does not have to take in the education of Theology.

The sample group of the present study (123 Divinity, 32 DKAB) consists of totally 155 persons randomly selected from the students who take the course of psychology of religion in Divinity School in Dokuz Eylül University. Psychology of religion course Feedback Questionnaire was used as for instrument to collect data, which was prepared by the researcher and also includes open-ended questions.

According to the findings, some acquisitions were witnessed on Divinity school students, such as self-awareness, to be able to see religious issues and events from different aspects, self-expression, to be able to understand religious life and different forms of religiosity, self-confidence and empathy.

Key Words: Theological Education, Religious Education, Religious Studies, the Course of Psychology of Religion, Individual Acquisition.

Giriş

Psikolojinin çok uzun zamandır dine kapılarını geniş bir şekilde açtığı bilinmektedir.¹ Bir bilim dalı olan din psikolojisi, İlahiyat Fakültelerinin kuruluşundan² itibaren bilim kürsüsü olarak ülkemizde akademik faaliyetlerini sürdürmekte³ ve psikoloji bilgisini / prensiplerini yaşamakta olan dinî hayata tatbik etmektedir. Dolayısıyla din psikolojisinin çeşitli alanlarda yürütülen din hizmetlerinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Dinî hayatımızdaki birçok fonksiyonuna rağmen din psikolojisinin, İlahiyat formasyonundaki yeri ve önemi son zamanlarda mütalaa konusu olmuştur. Sonuç olarak din psikolojisinin önkoşulu mahiyetinde olan Psikolojiye Giriş dersi ilahiyat müfredatından kaldırılmış, hatta din psikolojisinin de kaldırılması gündeme gelmiştir.⁴

Kimi çevrelerde din psikolojisinin “psiko-loji” (psycho-logy) sine paralel olarak zihinlere yerleşen negatif algıdan dolayı (mantıksal pozitivist paradigma, bilimin ve dinin doğrularının çatışması, Freud vb etkisi ile), ki bu ilahiyat eğitimi ve din eğitimi için de olabilir, böyle bir durumun ortaya çıktığı varsayım olarak ileri sürülebilir. Burada şu soruları sormak da mümkündür: Din bilimleri açısından, İslam’ın bir din olarak tıpkı Hıristiyanlık gibi, İslam’ı müstakil bir inceleme konusu yapan ve ona Batı’ya ait sosyal, moral, manevi, mantıkî ya da estetik kriterlere göre yaklaşmayan bir araştırmanın nitelikleri neler olmalıdır? İslami verileri,

¹ Michael E. McCullough, vd., *To Forgive is Human (How To Put Your Past in The Past)*, InterVarsity Press, USA, 1997, s. 13.

² Din Psikolojisi dersi ilk olarak Mustafa Şekip Tunç tarafından Cumhuriyet döneminde kurulan (21 Nisan 1924) İstanbul Dar’ül-Fünûn İlahiyat Fakültesi’nde okutulmuştur. Münir Koştaş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, AÜİFD, Cilt: 31, Sayı: 1, 1990, ss. 1-27.; 3 Mayıs 1949’da İlahiyat Fakültesinin; 19.11.1959 tarihinde Yüksek İslam Enstitüsü’nün; 12.02.1971’de İslami İlimler Fakültesi’nin kurulması ve 29.12.1988 tarihinde ise İlahiyat Meslek Yüksek Okulu’nun açılmasıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Öcal, Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat (Tanıkların Dilinden), Edt. Mustafa Öcal, Ensar Neşriyat, İstanbul-2008, ss. 41-45; 50.

³ Neda Armaner, Din Psikolojisine Giriş, Cilt. 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara-1980, s. 2.

⁴ Hüseyin Peker, V. Din Psikolojisi Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı: Din Psikolojisinin Dünü, Bugünü ve Geleceği, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, 29–30 Haziran 2013, Çorum.

salt maddi veya manevi, pozitivist ya da idealist bir süzgeç aracılığıyla okuma eğilimine nasıl engel olunmalıdır?⁵ İlk bakışta dinî inanca, ilahiyat konularına düşman gibi görünen –loji / ilmi metotlar, daha sonra imanı zayıflatmadığı bilakis dinî hakikatleri derinlemesine ve daha gelişmiş bir şekilde değerlendirerek anlaşılmasına yol açtığı örnekleri de vardır.⁶ Bu varsayımlara ilahiyat formasyonunun kalitesinin yükseltilmesi ile Temel İslam Bilimleri Bölümü altındaki ders sayısını / derslerin kredisini arttırmayı doğru orantılı görmek de ilave edilebilir.

Yine Temel İslam Bilimleri Bölümündeki bazı anabilim dallarının “insanı dünya ve ahirette mutluluğa ulaştırma”,⁷ “İslami kimlik ve kişilik oluşturma, davranış bozukluklarını fark ettirme, sosyal ilişkileri güzelleştirme ve fani hayatta bunalan ruhlara ebedi kurtuluş ufukları gösterme”⁸ gibi beşeri bilimlere, felsefeye ve metafiziğe daha yakın olarak değerlendirilebilecek amaç ve misyonları benimsemiş olmaları da buna ilave edilebilir. Şüphesiz din, bireysel ve toplumsal yönden ruh sağlığını koruyucu ve geliştirici en güçlü psikolojik etken olmakla birlikte doğru ve yeterli bilgi, uygun bilimsel öğretim ve anlatım yöntemleri ve sosyal destekle ancak bu etki işlerlik kazanabilir.⁹

İlahiyat Fakültelerinin amacı, din adamı ve yüksek ilahiyatçı yetiştirmek, kimilerine göre bu birbirine karıştırılmıştır,¹⁰ ve kalitesiyle

⁵ Jacques Waardenburg, İslam ve Din Bilimleri (Collège de France’da Sekiz Ders), Çev. Ramazan Adıbelli, İz Yayınları, İstanbul-2011, ss. 39-40.

⁶ Montgomery Watt, Batılı İlim Adamlarının Kur’an’a Yaklaşımları, *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, DEÜ Yayınları, İzmir-1985, ss. 25-36; Ayşe Taşkıran, İlahiyat Fakültesi Müfredatında Felsefe ve Din bilimleri Bölümü Derslerinin Yeri ve Fonksiyonlarına Dair Bir Araştırma (İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği), KSIÜİFD, Yıl: 11, Sayı: 22, Temmuz-Aralık, 2013, ss. 238-266.

⁷ Ömer Çelik, Tefsir Okumaları Üzerine, İlahiyat Rehberim Özel Sayısı, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sır ve Hikmet Kulübü, İstanbul-2013, ss. 3-11.

⁸ Zekeriya Güler, Hadis Okumaları Üzerine, İlahiyat Rehberim Özel Sayısı, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sır ve Hikmet Kulübü, İstanbul-2013, ss. 12-16.

⁹ Hayati Hökekleli, *Gençlik ve Din*, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde, Ankara Okulu Yayınları, 2002-Ankara, s. 27.

¹⁰ ‘İlahiyatçı’, Din Felsefesi, Dinler Tarihi ve Din Sosyolojisi öğrenmiş bir mütehasıs veya filozoftur, fakat din adamı değildir. ‘Yüksek Diyanet Mütehasısı’ ise her

ilgili olarak uygulanacak programın nasıl olması gerektiği,¹¹ yayınlanan çalışmaların bilimselliği ve alana katkısı, ayrıca bu kurumlardan mezun olan ilahiyatçıların niteliğiyle ilgili özeleştirilme yapıldığında genelde şöyle bir yargıyla karşılaşılmaktadır: *-İlahiyat eğitiminde felsefenin, psikolojinin ve sosyolojinin gereğinden fazla yer aldığı.*¹² İlahiyat çevresinde düşünce üretme, ekol oluşturma, güncel dinî meselelere çözüm bulma, bunlar karşısında vaziyet alış,¹³ âlim ve dindar bireyler yetiştirme gibi çeşitli beklentilerin arzu edilen ölçekte olmamasının yarattığı endişenin, bu yargıyı tetikleyen önemli hususlardan biri olduğu ileri sürülebilir.

Ayrıca zamanın ruhu, toplumun farklı kesimlerinde bilim ile dini karşı karşıya getirerek Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü altındaki derslerin lüzumunun sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu da şöyle bir anlayışı desteklemektedir: “Namaz kılan bir toplumun psikolojiye, zekat veren bir toplumun sosyolojiye ihtiyacı yoktur.” Oysa insanın zihnindeki bilimsel hakikat ile iman hakikati arasındaki çatışma, “hakikaten hakiki?”

şeyden evvel zühd'ü takva sahibi bir dindardır; sâniyen de muayyen bir dinde yüksek ilim ve kemal sahibi olmuş bir din adamıdır. Bunlardan biri hakkıyla inanmış, öbürü ise sadece iman üzerinde zeka oyunu oynamayı öğrenmiştir.”, Ali Fuad Başgil, Din ve Laiklik, Kubbealtı Neşriyat, 2003, İstanbul, s. 210.

¹¹ “İyi bir ilahiyatçı nasıl yetişir? Sorusu dün olduğu gibi bugün de askıda durmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bu soruya cevap vermek, ‘bir bilgi sorunu’ olmaktan çok temelde bir zihniyet ve bakış açısı sorunudur.” Celal Türer, Deneyimlenen Felsefe: İlahiyat Sorunu, Eğitime Bakış, yıl: 10, Sayı: 28, 2014, ss. 19-22.

¹² İlahiyatlarda Felsefe ve Din Bilimleri bölümünde yer alan derslerin kredilerinin düşürülmesi, hatta kaldırılması düşüncesinin arkasında bu derslerin, özellikle “felsefenin, öğrencilerin kafalarının karışmasına neden olduğu” görüşü yer almaktadır. Yusuf Kaplan, <http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/yusufkaplan/il%C3%A2hiyatlardan-felsefe-derslerinin-kaldirilmesi-cinayettir-39424>. Peki, ilahiyat fakültesine gelmeden önce bu öğrencilerin zihinleri duru, tüm dini bilgi, olgu ve düşünceler yerli yerinde miydi? Dinsel düşünceleri ile eylemleri ve buna paralel olarak duygu durumları uyum içinde miydi? Yarın mezun olup çeşitli toplumsal yapı ve kademelerde görev aldıklarında, kendi kişilik gelişimleri ve karşılarındakilerin talep ve beklentileri doğrultusunda ezber bozan durumlarla nasıl başa çıkacaklar? Ezcümle bu öğrenciler psikoloji, sosyoloji görmeden kendilerini nasıl gerçekleştirecekler?

¹³ Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları. 1983, İstanbul, s. 14,

anlamındaki hakikate ulaşma noktasında manasızdır. Çünkü bilimsel hakikat ve iman hakikati, mananın aynı boyutuna ait değildir.¹⁴

Belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, ülkemizdeki akademisyenlerin zihin dünyalarında din psikolojisinin varlığı, önemi ve sınırlarının belirgin olmamasıdır. Bir kısım akademisyen din psikolojisini, psikolojinin altında bir konumda nitelerken¹⁵ bazıları da, din psikolojine ilahiyat ile psikoloji arasında adeta “araf”ta bir yer biçmektedir.¹⁶ Akademisyenlerin psikoloji kökenli olma ve psikoloji bilgi, prensip ve kuramlarını araştırmalarında öncelikli tutma ya da ilahiyat kökenli olma ve dinî esasları akademik incelemelerinde ön plana alma tutumlarına göre konuya yaklaşımları değişmektedir. Bu belirsizlik son dönem dinî danışmanlık ve rehberlik, pastoral psikoloji ve manevi bakım ile ilgili konulara da yansımakta ve din psikolojisinin ve onunla ilişkilendirilen alanların / konuların sınırları birbirine karışmış gözükmektedir.¹⁷ Geline

¹⁴ Paul Tillich, İmanın Dinamikleri, Çev. Fahrullah Terkan & Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, 2014, Ankara- s. 82-86.

¹⁵ Hasan Kayıklık, İçerik ve Kazanım Açısından Din Psikolojisi, Çukurova ÜİFD, Cilt: 3, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2013, ss. 83-102; Hayati Hökelekli, Din Psikolojisi TDV Yayınları, Ankara, s. 1; Neda Armaner, age, s. 4; M. Doğan Karaoşkun, Din Hizmetlerinde Psikolojik Formasyon Yeterliliğinin Önemi ve İlahiyat Fakültelerindeki Psikoloji Eğitimi Üzerine Görüş ve Öneriler, Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu, 16-17 Ekim 2003, Isparta, SDÜİF Yayınları, Isparta, 2004, ss. 83-103.

¹⁶ Kerim Yavuz, Günümüzde İncanın Psikolojisi, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2013, ss. 42, 56-57.; Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, Çamlıca Yayınları, İstanbul-2008, s. 35.; Faruk Karaca, Din Psikolojisi, Eser Ofset, Trabzon, 2011, s. 44.; Hasan Kayıklık, Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine, Karahan Kitabevi, Adana, 2011, s. 18.; Neda Armaner, age, s. 7.; konuyla ilgili geniş değerlendirme için bkz. İlker Yenen, Din Psikolojisi Alanında Türkiye’de Yapılan Bilimsel Faaliyetler Hakkında Bir Değerlendirme, Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi 2 (1), 2009, ss. 314-331.

¹⁷ “Modern psikoloji ülkemizde teorik olarak dinî branşlarla birlikte din psikolojisi adı altında çalışmaya başlamış ve dinî danışmanlık psikolojinin uygulamalı yönünü teşkil ederken diğer yandan manevi rehberlik ve klinik psikoloji arasındaki sınır bölgede etkinlik gösteren din psikolojisine ait alanlardan biri.”, Recep Kaymakcan & Turgay Şirin, Bilişsel-Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımı ile Bütünleştirilmiş Dinî Danışmanlık Modeli’nin Din Eğitimi Alan Erkek Üniversite Öğrencilerinin Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerine Etkisi, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt. 11, No. 26, Aralık-2013, ss. 111-148.

noktada görünen o ki, aslında din psikolojisinin saha, kaynak ve metotlarını gözden geçirerek yeniden tanımının yapılması gerekmektedir.

Batı'da zengin bir tecrübeye sahip olan din psikolojisi ülkemizde ise yaklaşık yarım asırlık maziye sahip olan bir disiplindir. Dolayısıyla bu alanda önemli ekol ve geleneklerden, din psikolojisinin (müstakar) kanunlarından bahsetmek pek mümkün değildir.¹⁸ Son zamanlarda yapılan koordinasyon toplantılarının dışında din psikologları arasında sistemli bir ilişkinin kurulduğunu ve kendi aralarında örgütlendiklerini söylemek de zordur.^{19*} Henüz din psikologlarının kendi kültürümüzün temel kaynaklarıyla temas halinde ortak bir ideolojisi de oluşmamıştır.²⁰ Ancak alanın önde gelen isimlerinin ve onları takip edenlerin din psikolojisi çalışmalarında belirli bir paradigma, bakış açısı ve tutum benimsediklerinden söz edilebilir. Sosyal bir bilim olan din psikolojisinin bilimler arasındaki yeri ve sınırlarının sabit ve değişkenliğiyle ilgili algının akademik camiada netleşmesi, ona yüklenen misyonun yararlı sonuçlar vermesine imkan sağlayacaktır. Ancak bu sayede onun altında yapılandırılmak istenen programların sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve doğru fonksiyonlar icra etmesinin mümkün olacağı kanaatindeyiz.

Zira din psikolojisinin Batı'da ortaya çıkışı, ilerleme seyri ve işlevleri ile ülkemizdeki durumu benzerlik göstermese de²¹ günümüzde din eğitimi (religious education) ve ilahiyat eğitimi (theological education) için önemi daha çok artmıştır. Batı'da bu ilerleme, 1730'larda Jonathan Edwards'ın başlattığı I. Uyanış Hareketi (Conversion, Amerikan pragmatizmi) ve 1830'lu yıllarda başlayan II. Uyanış Hareketi (Second Great Awakening) ile içten gelen dinamiklerle oluşmuştur. Din

¹⁸ Bedii Ziya Egemen, *Din Psikolojisi: Saha, Kaynak ve Metot Üzerine Bir Deneme*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1952, s. 7.

¹⁹ Ali Rıza Aydın, *Çağdaş Araştırmalar Işığında Din Psikolojisine Bir Bakış*, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2004, Temmuz-Ağustos-Eylül, ss. 49-59.

* Din Psikolojisi Derneği 15 Temmuz 2014 tarihi itibarıyla Çanakkale'de kurulmuştur.

²⁰ Hayati Hökelekli, V. Din Psikolojisi Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı: *Din Psikolojisinin Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, 29-30 Haziran 2013, Çorum.

²¹ Neda Armaner, *age*, s. 3.

psikolojisi, ABD'deki ikinci uyanış hareketinin bir meyvesidir. Ülkemizde ise din psikolojisinin gelişmesi dış şartların değişmesi ve zorlamasıyla gerçekleşmektedir. Hâlbuki içten gelen dinamiklerle kendi zihinsel dünyamızın bir gerekliliği olarak bu değişimin olması gerekir. Din psikolojisinin hayat ile bağlantısı kavranamadığı sürece sürekli yabancı bir unsur olarak algılanacak ve dışlanacaktır.²² Dinle ilişkilendirilen meselelerin ve İslam tarihinin psikolojik açıdan yorumlanması, İslam dininin psikolojik yönlerini açıklayabilme, dinin insanların ruhuna nüfuz etmesi,²³ toplumumuzun dinî hayatının anlaşılması ve olgunlaştırılması açısından din psikolojisinin önemli fonksiyonları vardır.²⁴ Çünkü modern insanın özellikleri dikkate alındığında, ona bilgi ve duygu aktarımı yapılmak istenildiğinde, onda tutum ve davranış geliştirmek arzulanığında sosyal bilimlerden, estetikten, edebiyattan, felsefeden, bilgi teknolojilerinden, kültürden ve tabii ki psikolojiden yararlanmak gerekmektedir. Zira onun ilgileri, duygu dünyası, ihtiyaçları, çevresi, zihin yapısı, sahip olduğu imkânlar yanında; inşa etmiş olduğu öznel ve nesnel dünyasına seslenirken, farklı disiplinlerin olgularından, bakış açılarından destek almak kaçınılmazdır.

İlahiyat bilimleri amaçları doğrultusunda dinî hayatta taşıdıkları misyonların öz-değerlendirmesini yapabilmek ve İslam'ın vizyonunu modern toplumun farklı kesimlerine (bilgisiz savunmacı dindarlara, içgüdüsel olarak İslam'a husumet duyanlara vd) taşıyabilmek için²⁵ otantik yorum ve yaşantısal çıkarımların üretilmesi gerekmektedir. Bu bakış açısı zenginliğinin sağlanmasında sosyal bilimsel yaklaşım²⁶ ve din bilimlerinin yaşayan şeklinde dışa yansıyan din araştırmalarında elde ettiği sonuçları değerlendirmek önemli hususlardır. Örneğin Mü'min-Müslüman kişilik, yeni din algıları, muhafazakârlık, kültürel

²² Recep Yaparel, V. Din Psikolojisi Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı: Din Psikolojisinin Dünü, Bugünü ve Geleceği, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, 29-30 Haziran 2013, Çorum.

²³ Kerim Yavuz, age, s. 42, 38, 45.

²⁴ Recep Yaparel ile 27.06. 2013 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme, İzmir.

²⁵ Murata, Sachiko & Chitick William, İslam'ın Vizyonu: İnanç ve Uygulama, Çev. Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul-2008, s. 12.

²⁶ Mehmet Atalay, Kur'an'a Psikoloji ile Bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa Kıssaları Örneği, İz Yayıncılık, İstanbul-2012, s.: 54.

Müslümanlık,²⁷ dinî meşrulaştırma, dinî inanç-dinî davranış arasındaki uyum, din-bilim ilişkisi, değerlerin erdeme dönüşmesi, inanç, şüphe, iman ve din eğitimi ile ilgili problemler Din Psikolojisinin konusu olduğu gibi ilahiyat bilimlerinin de gündemine alması gereken meselelerdir. Zira bir dinin ampirik verileri, büyük ölçüde kategorilerin tercihine, metodolojiye ve incelenen fenomenlerin kavramsallaştırılmasına bağlıdır.²⁸ İslam bilimleri, diğer disiplinlerde de olması gerektiği gibi, çağın getirdiği değişim ve dönüşümleri, temel sorunları ve paradigmaları tespit ederek, bilgi ve bilinç oluşturan sistemleri ve insan yetiştirme mekanizmalarını, kısacası *zamanın rubunu* dikkate alarak özeleştiriyi yapmak zorundadır.²⁹

Yükseköğretim düzeyinde din eğitimi yapan tek kurum olan ilahiyat fakülteleri, bilgi (dinî bilgi) üretiminde ve değer eğitiminde önemli işlevlere sahiptir. Din eğitim-öğretimi ve din hizmetleri alanlarına personel yetiştirme görevinin yanında din konusunda bilimsel bilgi üretme ve ilahiyatçı yetiştirme sorumluluğunu da taşıması, bu fakültelerdeki eğitimin kalitesini etkileyen unsurlar üzerinde düşünmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.³⁰

İlahiyat Fakültelerinin eğitim programı genel olarak, toplumun özellikle din hizmetleri hususunda ihtiyaçlarının karşılanmasına dair ilahiyat fakültelerinden beklentiler,³¹ mezun öğrencilerin meslek hayatlarında karşı karşıya kalacakları durumlar ve YÖK'ün politikaları çerçevesinde belirlenmektedir.* Buna zaman zaman ülkemiz ilahiyat

²⁷ Ercan Yıldırım, *Türk Düşüncesinde İslam*, Hece Yayınları, Ankara-2013, ss. 7-18.

²⁸ Jacques Waardenburg, *age*, s. 39.

²⁹ Mehmet Görmez, *Müslümanların Ekseni Kaydı*, 20-22 Ocak 2014: İl Müftüleri İstişare Toplantısı, 21.01.2014, http://www.belge.com.tr/haber-8917-1-mehmet_gormez_musulmanlarin_ekseni_kaydi.html.

³⁰ Mustafa Arslan & Esra Tunç, *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar*, DED, 2013, Cilt. 11, Sayı: 26, ss. 7-39.; Ayşe Taşkırın, *agm*, 2013.

³¹ “İlahiyat Fakültesinin kurulması fikri modern Türk Üniversitesi içinde İslamî ilimlerin modern ilim zihniyeti ile okutulması ihtiyacından doğmuştur.”, Münir Koştaş, *agm*, ss. 1-27.

* 1949 yılında kurulan İlahiyat Fakültesinin amacı: “Din meselesinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak

dünyasının Batı bilim hayatı ile temas kurarak Batı'lı teologlarla karşılaşmalar, İlahiyat araştırmalarında yöntem³² ve “metodoloji” meselesi ve yetiştirilecek ilahiyatçının sahip olması gereken misyona dair erk sahiplerinin tutumları çerçevesinde dönemselsıçrayışlar da etki etmektedir. Oysa İlahiyata yön verecek zihinlere ihtiyaç olduğu gibi planlı ve istikrarlı bir şekilde, tıpkı Batı'dakine benzer, üst düzey teologları / yetiştirici sınıfını da bu fakültelerin yetiştirme zorunluluğu vardır.³³ Tıp ilmine ve hocasına olan ihtiyaçtan daha az mühim olmayan bu zorunluluk, toplumsal ve millî açıdan da büyük önem taşır.³⁴ İlahiyat fakültelerinde “üst düzey teolog”, “Yüksek Din Mütchassısı” veya ilahiyatçı olmayı mümkün kılacak akademik ortamın sağlanması yerine, geçmiş dönemlerde çeşitli zaman aralıklarında olduğu gibi kendine ve çevresine yabancılaşan öğrencilerin zihin dünyaları, malayani mesele ve tartışmalarla meşgul edilmektedir.³⁵

Kendilik bilincinin oluşumunda ilahiyat öğrencisi, hayata dair ve dinin toplumsal yaşamda tatbik edilebilirliği karşısında ortaya çıkan sorunlarla başa çıkarken din dilinde, düşüncede ve davranışta dünyevileşme tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır. Burada kendi hakikatini yaşarken dinin davranışlara yön vermedeki etkisi ve Müslümanca bir zihin inşa etmedeki rolünün yarattığı krizlerle başa çıkma arayışı içindedir. Bilinebilirlik âlemi ile bilinemezlik âlemi arasında gelgitler, bazılarında tıpkı Batı'lı zihinlerde olduğu gibi çatışmaya yol açmakta, rasyonel veya irrasyonel sınırlar artık sesli olarak ifade edilmektedir.³⁶ Yapılan tartışmalarda görünen o ki, yaşanan krizlerin, bu

maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir İlahiyat Fakültesinin kurulması gereklidir.”, İsmet Parmaksızoğlu, Türkiye’de Din Eğitimi, MEB Yayınları, 1966, Ankara, s. 4, 29; akt. Veli Öztürk, Cumhuriyet Dönemi Millî Eğitim Şuralarında Din ve Ahlak Eğitimi ile İlgili Olarak Alınan Kararlar ve Tartışmalar, Tıbyan Yayıncılık, İzmir, 2010, s. 208.

³² Ali Rıza Aydın, agm. ss. 49-59.

³³ Ethem Ruhi Fıçlalı ile 24.10.2013 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme.

³⁴ Ali Fuad Başgil, Din ve Laiklik, s. 121-122.

³⁵ Hayati Hökelekli, Gençlik ve Din, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yayınları, 2002-Ankara, s. 14.

³⁶ Sibel A. Arkonaç, Psikolojide İnsan Modelleri ve Yerel İnsan Modelimiz, Nobel Yayınları, Ankara-2008, 85-86.

inanç krizi de olabilir,³⁷ rehabilite edilmesinde, insanın bütün olarak ele alınması ve sadece dinî bilgi ihtiyacı değil, diğer ihtiyaçlarının da sağlıklı bir şekilde karşılandığı, “kendilik farkındalığı” yaratan bir eğitim / İlahiyat ortamı oluşturulmalıdır. Böyle bir ortamın sağlanmasında İslam bilimlerine olduğu gibi din bilimlerine de çeşitli sorumluluklar düşmektedir.

Her disiplinde olduğu gibi din psikolojisinin de sorumluluğu, bilimsellik ilkeleri, teoloji ve beşerî bilimler arasında kendine özgü terminolojisi, metodolojisi ve araştırma alanları vardır.³⁸ Bu çerçevede insana dair olan, çok karmaşık dahi olsa, her türlü dinî (davranış-duygudüşünce-tutum) tecrübeyi psikolojik bakış açısıyla keskin bir inceleme analizi etmektedir. Ve özel olarak da bu doğrultuda meydana gelen tüm etkileşimleri, çağdaş psikoloji biliminin araştırma yöntemleriyle elde edilen verilere ve prensiplere göre araştırma konusu yapan bir bilim dalıdır.³⁹

Din psikolojisi, tüm akademik faaliyetlerini bilimsel paradigma çerçevesinde gerçekleştirme zorunluluğunun yanı sıra, İlahiyat alanında yer alan ve konusu, kutsalla herhangi bir bağılılığı hissedenden dindar insanı anlamak olan bir disiplin de olsa, incelemelerini *soyial bir bilim* mantığıyla yürütmesi gerektiği unutulmamalıdır. İlahiyat ilimleriyle sosyal bilimlerin yöntemleri birbirlerinden farklı olmalarına karşın her iki alanın araştırmacıları diğer alanın sahasını ihlal etmeden belli ölçüde bilgi ve tecrübe sahibi olmalıdır. Böylece hem kendi alanında daha çok verimli

³⁷ Bir itiraf: “Benim çeşitli inançsal/imani sıkıntılarım var. Şöyle ki ahirete inanmadığımı sanıyorum. Çünkü şayet inanmış; iman etmiş olsam bu şekilde yaşamam. Yani ben aslında “ahiret”in varlığına inanıyorum, fakat benim ahiret inancımın olmadığını düşünüyorum. İkincisi Allah’ın varlığı. O’nun bizi her an gördüğü. Ben Allah’a yalnızca namaza durduğumda, avuçlarımı açıp yalvardığımda inandığımı sanıyorum. Orada O var. Kalkınca unutuyorum ya da sanki kabul etmezcesine, karşı koyarcasına, meydan okurcasına... yaşıyorum. Bu düşünceler, yaşamam gereken ve yaşamımın çelişkisinden doğuyor.”

³⁸ Kerim Yavuz, age, s. 16.

³⁹ Karacoşkun, agm 2004; Ali Rıza Aydın, İlahiyat Fakültelerinde Din Psikolojisine Duyulan İhtiyaç, Modern Dönemde İlahiyat Eğitimi Müfredatı ve Yöntem Tartışmaları (Uluslar Arası Katılımlı Çalıştay), 19-25 Temmuz 2010, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ss. 109-113.

olmasını sağlayacak, hem de hata oranını azaltacaktır.⁴⁰ Aksi takdirde din psikologları ilahiyatçı kimliğinden hareketle, sağlıklı bir dindarlık modelinin nasıl olması gerektiğine dair düşüncelerle, modern psikolojinin imkan ve verilerinden yararlanarak, günümüzün Kur'an ve Sünnete uygun ideal Müslüman bireylerini yetiştirmek ve bunun için Hz. Peygamber gibi güzel örnek teşkil etmeyi kendilerine bir görev addetme misyonuyla ilişkilendirilir.⁴¹ Ülkemizde din psikolojisinin gelişimi önemli ölçüde İlahiyat kökenli bilim adamları tarafından sağlandığı⁴² için böyle bir ilişkinin kurulması doğal karşılanabilir. Hâlbuki (psikolojinin, psikologların da olmadığı gibi), din psikolojisinin böyle bir hedefi olamaz (dinî psikolojinin olabilir ve en güzel şekilde bu misyonu yerine getirecektir.). Zira din psikolojisi dindar bireyi her yönüyle ele alırken ne durumda olduğunun resmini çeker, nasıl olması gerektiğini söylemez ki o, normatif bir bilim değildir.⁴³

İnsan merkezli bir bilim dalı olan din psikolojisinin, yapılan çalışmalardan hareketle pratikteki durumunu açıklamak bir yana, günümüzde İlahiyattaki yerini özenle vurgulamak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu da bir bilim dalı olarak din psikolojisinin ülkemiz bilim ve kültür hayatındaki gelişim seyriyle ilgili şu sorulara verilecek cevaplar üzerinden yapılabilir: İlahiyat Fakülteleri ilk kurulduğunda din psikolojisinden ne bekleniyordu, bugün ne beklenmektedir? Günümüzde din psikolojisine nasıl bir misyon yükleniyor ve bu misyon için neler yapılmaktadır? Din psikolojisinin taşıdığı misyondan hareketle, ne gibi çalışmaların yapılması gerekmektedir? Şu ana kadar ve hâlihazırda yapılanlardan bu misyonu çıkarmak mümkün müdür?⁴⁴ Böylesine hassas çizgiler üzerinde bilim yapma gayesinde olan din psikolojisinin amacı bireyin dinî hayatını sağlıklı ve dengeli bir biçimde sürdürmesine bilimsel

⁴⁰ Mehmet Atalay, age, s. 76.

⁴¹ Muammer Erbaş, Kur'an Ayetleri Işığında İlahiyatçının Misyonu ve Yol Rehberi, 2010, Tibyan Yayıncılık, İzmir, s. 82.

⁴² Hasan Kayıklık, İçerik ve Kazanım Açısından Din Psikolojisi, Çukurova ÜİFD, Cilt: 3, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2013, ss. 83-102.

⁴³ Ali Rıza Aydın, agm, 2010, M. Doğan Karacoşkun agm, 2004.

⁴⁴ Prof. Dr. Recep Yaparel ile 27.06. 2013 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme, İzmir.

araştırmaları ile katkı sağlamaktır⁴⁵ ve bu gayenin, İlahiyat eğitiminin amacıyla birçok yönden örtüştüğü söylenebilir.

Ülkemizde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı üniversiteler ve ilgili kurumlar hakkında incelemeler yapan, yazan ve konuşan bir araştırmacının, içinden çıkılması oldukça güç görünen problemlerle / değişkenlerle karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Kimlik oluşumunda üniversite, gençlere fikir ve düşüncelerin olgunlaştığı, kendilerine ait dünya algılarının şekillendiği bir ortam sunmaktadır. Bu ortam gençlerin dini anlayış ve yaşayışlarında önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca öğrencinin arkadaş çevresi, aile yapısı, kaldığı yer, önceden aldığı dinî eğitim ve okuduğu kitaplar üniversite yaşamını belirleyen diğer hususlardır.⁴⁶ Bu problemleri tek tek ele alıp incelemek, çözüm aramak ve bunları ifade etmek, bu tür bir çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.⁴⁷ Yine de günümüz İlahiyat öğrencisinin yaşadığı problemlere genel olarak değinmek gerekirse: Formasyon; dış baskılarla İlahiyat Fakültesini okuma; bağlı sistem;⁴⁸ motivasyonsuzluk;⁴⁹ İlahiyat derslerinden ziyade kulüplere, özel kurs ve derslere, çeşitli faaliyetlere harcanan “zaman”; derslerin istenilen düzey ve kalitede işlenememesi; amaçsızlık; İHL dışından gelen öğrencilerin Arapça ve Kur’an-ı Kerim altyapılarının zayıflığı;⁵⁰ sınav ve tezlerde üslup ve yazılı anlatım; Kur’an-ı Kerim’in ezberlenmesi;⁵¹ İLİTAM mezunlarıyla eşit tutulup mezuniyet sonrası istihdama bunun yansımaları; seçimlik derslerin seçimi; akademik ortamın İlahiyat Fakültelerinde arzu edilen seviyede sağlanamaması ve yeterli düzeyde “din dili”ne sahip olamama durumudur.

⁴⁵ Kerim Yavuz, *Din Psikolojisinin Araştırma Alanları*, AÜİFD, Sayı: 5, Erzurum, 1982, ss. 87-108.

⁴⁶ Celil Abuzer, *Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı*, İpek Yayınları, İstanbul-2010, s. 126-128.

⁴⁷ Murat Yıldız, *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Psiko-Sosyal Özellikleri (Boylamsal Bir Çalışma)*, Tibyan Yayıncılık, İzmir-2003, s. 12.

⁴⁸ Öğrenci işlerinden alınan bilgiye göre, 2013/2014 eğitim-öğretim yılında örgün 2. sınıfta 47, 3. sınıfta 55, ikinci öğretim 2. sınıfta 55, 3. sınıfta 64 öğrenci 1.80 ortalamayı tutturamadığı için bir sonraki dönemden ders alamamıştır.

⁴⁹ Muammer Erbaş, *age*, s. 12-13.

⁵⁰ Muammer Erbaş, *age*, s. 48-49.

⁵¹ Muammer Erbaş, *age*, s. 50-51.

Özellikle dinin temel kaynaklarına ulaşmada ve “din dili”nin sağlanmasında bir dil sorununun varlığı öteden beri hep olagelmıştır. Din eğitim ve öğretimi içerisinde bütün kademelerde dilin estetik açıdan gerekli seviyede kullanımını gerçekleştirebilmek ve İlahiyat eğitiminde din dilinin oluşturulması için özel çalışmaların yapılması ve bunun için çeşitli yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmalar aynı çağı paylaşan bir kuşağın ortak olarak kullanabilecekleri bir “Tanrı hakkında konuşma”nın⁵² imkânına yardım edecektir. Eğer anlayabilecekleri bir dille dinin anlatımı gerçekleştirilemezse ya da öğrencilerin din dili açısından dilsel gelişimi gerekli seviyeye yükseltilemezse, yüce duygular (kutsalın tecrübesi) açısından kendini gerçekleştirememiş bir kuşak ortaya çıkabilir. Böylece bu kuşağın dinin sadece tartışmaya açık konularıyla ilgileneyeceği ve çatışma atmosferi içerisinde saldırgan bir üslup benimseyeceği de ortadadır.⁵³

Din dilinin muhtevasını değerlendirmeye ve imkânına yönelik bir çaba, dinî ifadelerin nesnel karşılıkları ve anlamlarının ne olduklarının tespit edilmesi kadar, bu dilin bireyin temel tutum, niyet ve bakış açısını yansıttığını da göz önünde bulundurmak zorundadır. Zira dinî ifadeler, inanç dünyamıza nasıl bir yön vermemiz ve olaylar karşısında ne tür bir tutum takınmamız gerektiği konusuyla ilgili olduğu kadar, “gerçeğin” ne olduğu konusu ile de ilgilidir. Yani din dilinin mahiyeti ile dinî bilginin anlam ve imkânı meselesi, din dilinin bilgisel ve tecrübî yönleriyle ilgilenmeyi gerektirir.⁵⁴

Yukarıda bahsedilen hususlara ilaveten öğrenci-öğretim elemanı ilişkilerinde ortaya çıkan çeşitli problemler de sayılabilir. Öğrenciler kurum ve öğretim elemanından bazı beklentiler içinde olurken, fakülte idaresi ve öğretim elemanlarının da öğrencilerden bazı beklentileri olabilmektedir. Bu beklentiler genellikle hayal kırıklığıyla sonuçlansa da bazen gerçekleştiği de görülmektedir. Bu hayal kırıklıklarının altında yatan

⁵² Turan Koç, *Din Dili*, İz Yayıncılık, İstanbul-2012, s. 20.

⁵³ Yurdagül Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dinî Gelişim (7-14 Yaş Çocuk Gelişimi ve Eğitimi)*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul-2005, s. 145.

⁵⁴ Turan Koç, *age*, s. 26, 22-23.

en önemli etkenlerden birisi, öğrencilerin yeterli düzeyde tanınmamasıdır.⁵⁵

Araştırma

Üniversite eğitimi sırasında kişi, meslek edinme, kariyer sahibi olma, kültürel ve sosyal gelişim, “birey olma”, nitelikli bir yaşam ve kendini gerçekleştirme gibi çeşitli amaçlar içerisinde olabilir. İlahiyat eğitimi ve bunun bir parçası olan din psikolojisi dersinden bireyin beklentilerinde, bu herhangi bir ders için de olabilir, yukarıdaki amaçlarla benzerlikler görülebileceği gibi bunlara “dinini tam bir şekilde öğrenme”, “iyi bir ilahiyatçı / din adamı olma” ve “sağlam bir Müslüman olup dinini yaşama ve anlatma” da ilave edilebilir. Bu derste öğrenilen teorik bilgiler pratiğe döküldüğünde, yani uygulamalı din psikolojisinde, bireysel dinî yaşantı fark edilip açıklandıktan sonra bununla ilgili değerlendirme ve kontrol etme imkanı doğar. Bu sayede bireysel ve toplumsal dinî hayat nitelik kazanabilir.⁵⁶

İlahiyat Fakültesi (İlahiyat ve DKAB bölümleri) öğrencilerinin İlahiyat eğitiminden ve bu çerçevede din psikolojisi dersinden beklentilerinin / kazanımlarının neler olduğunu belirlemek İlahiyat eğitiminde geleceğe dair doğru adımların atılmasında, planlanan hedeflerin gerçekleşmesinde önem arz etmektedir ve bu dersten bireysel kazanımların ortaya çıkarılması bu çalışmanın en temel amacıdır. “Din psikolojisi dersini almanın öğrenciye sağlayacağı kazanımlar nelerdir?” sorusundan hareketle din psikolojisi okuyan öğrencilerin bireysel kazanımları tespit edildiği takdirde, bu kazanımlar kendi içinde değerlendirilebilir, açıklanabilir ve daha kaliteli bir kimlik inşası yolu açılabilir.⁵⁷ Bu amaç çerçevesinde araştırmanın ayrıca, İlahiyat eğitimi içinde din psikolojisinin yeri ve öneminin tespit edilmesine, din psikolojisi dersinin müfredatı, kaynakları, yöntemi ve sınırlarının belirlenmesinde yardımcı olacağı düşüncesindeyiz. Bununla birlikte yapılacak din psikolojisiyle ilgili kitap çalışmaları ve dinî danışmanlıkla ilgili program oluşturma çabalarına da katkı sağlayacağını ummaktayız.

⁵⁵ Murat Yıldız, age, s. 14.

⁵⁶ Hasan Kayıklık, agm, 2013.

⁵⁷ Hasan Kayıklık, agm, 2013.

Yakın zamana kadar İlahiyat müfredatı dahilinde yürütülen değerlendirmeler içinde kısmi olarak yer alan bu disiplin, şimdilerde yapılan koordinasyon toplantılarında çeşitli yönleriyle münhasıran ele alınmaktadır. Bu makalede din psikolojisi dersini farklı açılardan değerlendirirken din psikolojisinin İlahiyat bilimleri arasındaki yeri; bireysel ve toplumsal hayatta dinin rolünün anlaşılmasında din psikolojisinin önemi ve din psikolojisinin İslam Bilimlerine muhtemel katkılarının neler olduğu ise ayrı birer araştırma konusudur.

Yöntem

Yapılan bu çalışmada örneklem grubunu, 2013/2014 eğitim-öğretim yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat lisans ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği (DKAB) bölümlerinin 2. sınıfında öğrenim gören, güz dönemi ve yaz okulunda Din Psikolojisi dersini alan öğrenciler oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın verileri, tarafımızdan hazırlanan ve içerisinde daha çok açık uçlu soruların yer aldığı (toplam 13 soru) “Din Psikolojisi Dersi Geri Bildirim Anketi”nin, ders saatinde gönüllülük esasına dayalı olarak öğrencilerde uygulanmasıyla elde edilmiştir. Yaklaşık 25-30 dk süren uygulama sonunda öğrencilerden değerlendirmeye girebilecek toplam 155 (**İlahiyat (n):123 (% 79); Dkab (n): 32 (% 21)**) geri bildirim formu alınmıştır. Ayrıca katılımlı gözlemlerle birlikte dönem süresince farklı zaman aralıklarında öğrencilerden bu dersin kazanımlarına ilişkin gönüllü yazımlarla bireysel düzeyde bilgiler de elde edilmiştir.

Hazırlanan ankette araştırmanın amacına bağlı olarak sosyo-ekonomik düzey, evlilik, eğitim durumu gibi demografik sorulara ağırlık verilmemiştir. Bunun yerine “Din psikolojisi dersi sizce hangi dönemde okutulmalıdır?, Din psikolojisi ders konuları İlahiyat programı çerçevesine sizce uygun mu?, Bu derste okutulan kaynak kitap size göre yeterli mi?, Din psikolojisi derslerinde konuların daha çok, hangi yönü üzerinde durulmalı?, Din psikolojisi dersinden ne gibi beklentileriniz vardı?” gibi açık uçlu sorulara yer verilmiştir.

Anketlerden elde edilen bilgilerin analizinde, matematiksel hesaplamalar ve kategorilendirmeler yapılmıştır. Bunun dışında başka bir programa, örneğin bilgisayar ortamında SPSS for Windows istatistik paket programının ilgili modüllerinin kullanımına gerek duyulmamıştır. Elbette Likert vb tarzda hazırlanan demografik değişkenlerle din

psikolojisi dersinin hedefleri arasındaki ilişkiyi çeşitli korelasyonlarla gruplar arası karşılaştırmalar yaparak hem kavramsal hem de metodolojik açıdan daha sistematik ölçen bir araştırma gerçekleştirilebilirdi. Fakat bu durumda dersin tüm bileşenleriyle ilgili içten, samimi bireysel (itiraf) açıklamaların elde edilemeyeceği kanaatindeyiz. Ayrıca “zaman”, derslerin tamamının takip edilmesi, öğrencilerle birebir görüşme ve ön anket çalışması yapma, diğer derslerle ilişkileri tespit etme, sınıfları ayırarak deney ve kontrol gruplarının oluşturulmasıyla ilgili sınırlılıklar nedeniyle böyle bir çalışma ortaya çıkmıştır.

Bulgular

Araştırmada anket ve gönüllü geri bildirim yoluyla elde edilen verilerin bir kısmı sayısal, orantısal işlemlere tabi tutulup tablolara dönüştürülerek sunulmuş ve yorumlanmıştır. Ayrıca İlahiyat ve DKAB bölümlerinden alınan diğer geri bildirimler ise içerisinde anlamlı olanlar konu başlıklarına göre tasnif edilerek maddeler halinde kendi içinde bir bütün olarak ifade edilmiştir.

Din psikolojisi dersinin hangi dönemde okutulması gerektiğiyle ilgili soruya öğrenciler genel olarak ilahiyat müfredatında şu an bulunduğu dönemde okutulmasını belirtmişlerdir (**İlah. N: 67 (% 54); DKAB n: 16 (% 53)**). Özellikle “psikolojiye giriş dersinden sonra (İlah. n: 4) okutulmalı” şeklinde isteklerin yanında, “her dönem okutulmalı (İlah. n: 4) ve *din psikolojisine giriş* dersi de okutulmalı (İlah. n: 2)” gibi sonuçlar da çıkmıştır.

Tablo 1. Din Psikolojisi Dersinin Okutulduğu Dönem

Sınıf	1	2	3	4	Fark etmez	Bu ders olmamalı
İlahiyat (n)	33	67	9	1	3	1
DKAB (n)	3	16	7	-	4	

İlahiyat Fakültesinin eğitime başladığı 1949-1950 ders yılı müfredat programında Din Psikolojisi dersi ikinci sınıfta 1 saat, üçüncü sınıfta ise 2 saat yer almaktadır.⁵⁸

Anketlerde birinci dönemi işaretleyen ilahiyat bölümü öğrencilerinin sayısı az değildir. Bununla ilgili olarak öğrencilerin psikolojiye giriş dersinin yerine din psikolojisini koymaları ve bu derse yükledikleri anlama bağlı olarak üniversite eğitim hayatına adaptasyon sürecinde yaşanan psikolojik problemlerin çözümünde (ders ve hocalarıyla birlikte) din psikolojisini bir araç olarak görmeleri söylenebilir. Ayrıca psikolojiye giriş dersi almadıklarından dolayı, örneğin din psikolojisiyle ilgili birçok terminolojiye yabancı kalmaları, bu dersin zorluk derecesini arttıran bir unsur olduğundan dönemin hafifletilmesi (terapi/rehabilitasyon) yönüyle böyle bir sonuç da çıkmış olabilir.

Bununla birlikte din psikolojisi müfredatında işlenen bazı konuların anlaşılması, derslerde geçen terminolojiye vâkıf olma, psikoloji ve ilahiyat konuları arasında kurulması beklenen ilişkiler bakımından din psikolojisi dersinin ilahiyat müfredatında, Din Felsefesi, Dinler Tarihi, Tasavvuf, Hadis ve hatta Kelam dersinden sonra yer alması ve din psikolojisi dersinin saati de yöneticiler tarafından değerlendirmeye alınmalıdır.

Din psikolojisinin amaç ve derste işlenen konular dikkate alındığında bu ders ikiye de ayrılabilir. Din Psikolojisi-1 daha çok psikoloji tarihi ve konuları, psikolojik bakış açısı, kavramlar, araştırma yöntem ve teknikleri ile din psikolojisinin sahası, alan bilgisi ile diğer disiplinlerle ilişkisinin yer aldığı giriş dersi niteliğinde işlenebilir. Din Psikolojisi-2'de ise din psikolojisinin konuları İslam bilimleri ile ilişkilendirilerek ele alınabilir. Bunların dışında alınacak ortak bir kararla farklı bir isim altında (ör. Din Psikolojisine Giriş, Din ve Maneviyat, Din ve Mistisizm, Dindarlığın Tarihi, Birey ve Dini Hayat ...) yeni bir ders oluşturulabilir.

⁵⁸ Münir Koştaş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi: İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi, Ankara ÜİFD, Cilt: 31, Sayı: 1, 1990, ss. 1-27.

Tablo 2. Din Psikolojisi Dersinde Okutulan Kaynak Kitabın Yeterliliği

	İLAHİYAT	DKAB
Evet	54	16
Hayır	70	20

Din psikolojisi dersinde sorumlu tutulan kaynak kitap sizce bu ders için yeterli mi sorusuna, öğrencilerin yarısından fazlası “hayır” cevabını vermiştir (**İlah. N: 70 (% 56); DKAB n: 20 (% 55)**).*

Öğrenciler kaynak kitabın yetersizliğine gerekçe olarak, içerisindeki bilgilerin güncel ve tatmin edici düzeyde olmadığını ileri sürerek genelde şunları ifade etmektedirler:

-Daha güncel ve örnek olayların yer aldığı kitapların okutulmasını istiyorum.

-Derste beklediğimden fazlasını buldum. Daha kapsamlı bilgi edinmek için çeşitli kitapların da okutulması taraftarıyım.

-Daha kapsamlı bir kitap, güncel hayattan örneklerin olduğu bir ders kitabı, din psikolojisi tek bir kitaptan okunup yorumlanacak bir ders değil.

Dolayısıyla öğrenciler derste, daha farklı kaynaklardan (kitap, makale, dergi vb doküman) yararlanılmasını talep etmektedir. Bununla birlikte ilahiyat eğitiminde genel olarak, bir kısım öğrenci ilgili olmakla beraber, son dönemde öğrencilerin kitap ve ilave kaynak okumaktan imtina eden bir tavır ve tutum içerisinde oldukları da gözlemlenmektedir. Bırakın ek kaynaklar önermeyi, kaynak kitabın tamamını okuyanların sayısı istenilen seviyede olmadığından, sınavlarda kaynakların tamamı zorunlu tutulamamaktadır. Ders saatinin azlığına bağlı olarak konuların gereğince işlenememesi de bu durumda önemli etkenlerden birisidir.

* 2013-2014 eğitim/öğretim yılında Din Psikolojisi dersinde öğrenciler temel kaynak olarak Din Psikolojisi, Yazar: Hüseyin Peker, Çamlıca Yayınları, İstanbul-2008, sorumlu tutulmuştur.

Bununla birlikte bir diğer önemli husus, modernizmin etkisiyle evren algısı ve bilgiyi elde etme yollarının değişmesi neticesinde, bir yönüyle bilginin işlevselliğini ve değerini de kaybetmesidir. Artık çoğu öğrencinin zihin/anlam dünyasında bilgi, hikmet ve erdemin kaynağı ilahiyat fakültelerinin dışındadır. Dolayısıyla ilahiyat fakültelerinde kazandırılmaya çalışılan birçok bilgi, değer ve tecrübe, öğrenciler tarafından artık ihtiyaç olarak hissedilmemektedir.

Tablo 3. İlahiyat Programına Uygunluğu Açısından Din Psikolojisi Dersinde İşlenen Konular

	İLAHİYAT	DKAB
Evet	99	25
Hayır	19	4

Din psikolojisi dersinde ele alınan konuların ilahiyat programının genel çerçevesine uygun olup olmadığı sorusuna öğrencilerin büyük bir kısmı olumlu yanıt vermiştir (**İlah. N: 99 (% 84); DKAB n: 25 (% 86)**). Bu hususta öğrencilerin birçoğu, Kur'an-ı Kerim (Tefsir), Hadis gibi derslerle din psikolojisinin kesinlikle ilişkili olduğunu düşünmektedir.

Burada din psikolojisi ders konuları işlenirken, derslerde dinî hayattan, İslam Tarihinden ve ayetlerden verilen örneklerin (vak'a, mülakat, video ve itiraf gibi malzemelerin) etkili olduğu bir gerçektir. Fakat öğrencilerin din psikolojisi dersinde Temel İslam Bilimleriyle bağlantılı konular ele alınırken ilk defa karşılaştıkları dinsel, bilimsel kavram ve terimler, onların derse adaptasyonlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu konuyla ilgili bir geribildirimde şöyle geçmektedir:

-İlahiyat öğrencisi kendisini geliştirmeden psikolojiyle ilgilenmesi ağır geliyor. Kavramlar yabancı, anlama güclüğü ortaya çıkıyor.

Öğrencilerin din hizmetleri alanında görev alacak olmaları göz önünde bulundurularak din psikolojisi dersinde empati, sosyal ilişkiler, günahkarlık ve suçluluk duygusu, çatışma ve uyumsuzluklar, affetme,

yabancılaşma, parapsikolojik yönelimler, rüyalar ve iletişim konulara da ağırlık verilmelidir.⁵⁹

Din psikolojisi dersinde ele alınan ve kaynak kitapta geçen konuları idrak etmeye yönelik öğrencilerin talepleri doğrultusunda örneklendirmeler zaman kısıtlamasından dolayı zengin olmayınca, öğrenciler bu dersten geçebilme endişesi duymakta ve ruh halleri olumsuz yönde etkilenmektedir. Ayrıca bazı öğrenciler din psikolojisi dersinde görsel malzemelerin (video, film vs), gözlemlerin, yaşanmış vakaların ve güncel olayların az yer almasını da bir eksiklik olarak görmektedir. Bu hususla ilgili bir geri bildirimde:

-En güzel olanı kitap dışındaki bilgiler ve örnekler. Kendi adıma beni derste canlı tuttu ve dinleme isteği uyandırdı. Bu derslerde daha çok tecrübeler ve yaşanmışlıklar etkili oluyor.

Dolayısıyla öğrenciler, din psikolojisi dersinde konular hakkında bilgi verilirken örnek olaylar, olayların duygusal yanları ve tecrübî boyutlarının yanı sıra önemli şahsiyetlerin (biyografilerinin) yaşanmışlıklarının da kullanılmasını istemektedirler.

Bu konuyla ilgili öğrencilerden alınan geri bildirimlerden bazı örnekler vermek gerekirse:

-Bu ders bizim ilgi alanımıza giren dinî konuları daha iyi anlamamızı sağlıyor. Bunun bizim açımızdan gerekli olduğunu düşünüyorum. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de geçen olayları (kıssaları), dinin insanlar üzerindeki etkisini daha iyi kavriyoruz.⁶⁰

-Bu ders gerekli, çünkü dinin doğru yaşanması için doğru bakış açısı gerekli. O da bu dersle olabilir.

-Din psikolojisi diğer derslerimizde edindiğimiz bilgilere farklı yaklaşımlar sunuyor. Örneğin; bir hadisi daha farklı boyutlarıyla da

⁵⁹ M. Doğan Karacoşkun, *Din Hizmetlerinde Psikolojik Formasyon Yeterliliğinin Önemi ve İlahiyat Fakültelerindeki Psikoloji Eğitimi Üzerine Görüş ve Öneriler*, Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu, 16-17 Ekim 2003, Isparta, SDÜİF Yayınları, Isparta, 2004, ss. 83-103.

⁶⁰ Kur'an Kıssalarının Psikoterapötik Fonksiyonları seçimli ders 2014/2015 öğretim yılı bahar döneminde iki şube olarak açılmıştır.

anlayarak onu hayatımıza sokarken aslında bir psikoloji devreye giriyor ve bunu sistemli hale getirmektedir.

-Fakülteyi bitirdiğimizde bize yol gösterecek olan, yani bize lazım olan konular işleniyor.

-Kesinlikle gerekli bir ders. Çünkü dine farklı açılardan bakarak kendimizi her yönüyle geliştirmemiz gerektiğine inanıyorum.

-Din eğitimi yapılan bir okulda din psikolojisi dersi olmazsa olmazdır. Karşımızdaki kişiyi anlayabilmek, sağlıklı iletişim kurabilmek için bu dersin olması gerekir.

-Dini anlatırken karşı tarafı daha iyi anlayabilmeye yardımcı olacaktır.

-İlahiyat okuyan bir kişi, dinî konularda geniş düşünebilmeli, olayların sadece ilahi boyutunu aktarmamalı, din psikolojisi ve diğer dersler öğrencilere geniş bir bakış açısı kazandırmaktadır.

-Bizler ilahiyatçı olarak din-insan arasındaki problemlerle her zaman karşılaşacağımız için din psikolojisi ve içinde barındırdığı konular her zaman bizlere lazım olacağı için bu programa uygundur.⁶¹

⁶¹ Örnek olay: “Çaykara çevresinde cinayet olayları pek ender meydana geldiği için, dedemin öldürülmesi büyük bir tepki ve infiale neden olmuştu. O zamanlar henüz delikanlılık çağında bulunan ve olayı yeterince değerlendiremeyen babam büyüdükten sonra, bütün kışkırtmalara rağmen babasının katillerinden öç almamış ve ‘suçlu kendileridir. Ben yetim büyüdüm. Onların çocukları da yetim kalmasin. Üstelik, katilin bunlardan kim olduğunu da kesin olarak bilmiyorum. Onun için hakkımı ahirete bıraktım.’ diyerek işi Allah’a havale etmişti. Kuvvetle muhtemeldir ki konu komşu ve diğer akrabalar, onu işlenen bu zalim cinayet karşısında sessiz kalmayıp intikam alması konusunda teşvik de etmişlerdi. Ancak, kendisi hiçbir zaman insanlığın bu en eski suçuna iştirak etmeye meyletmemişti. Rahmetli babamın göstermiş olduğu bu dinî ve insanî tavır, beni bugün bile onurlandırmaktadır. Ayrıca bu olay karşısındaki engin sabır ve tevekkülü, doğu Karadeniz’in bazı ilçelerinde devam eden diğer kan davaları ile karşılaştırıldığında son derece düşündürücü olup, pek çok kişi tarafından örnek alınacak bir tavır olarak gösterilmiştir.”, Ali Kemal Saran, Omuzumda Hemençe Cumhuriyet Devrinde Bir Medrese Talebesinin Hatıraları, Timaş Yayınları, 2013-İstanbul, ss. 14-15.

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Psikolojisi Dersinden Bireysel Kazanımları

Bu bölümde din psikolojisi dersinin İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde ne gibi değişiklikler meydana getirdiği, öğrencilerin bu dersten beklentilerinin neler olduğu ve bu beklentilerin ne derece karşılandığı, bu derste gözlemlemiş oldukları eksiklikler ve dersin işlenişiyle ilgili önerilerine yer verilmektedir.

Burada üzerinde önemle durulan husus ise, bu dersten öğrencilerin hem bireysel dindarlık ve kişilik gelişimlerinde hem de din adamlığı ve ilahiyatçılık mesleği açısından ne tür bireysel kazanımlar elde ettikleridir. Öğrencilerin kendi beyanlarından hareketle bu konu tespit edilmeye çalışılmıştır. İlahiyat Bölümü ve DKAB Bölümü öğrencilerinden elde edilen veriler, kendi içinde sınıflandırılarak ayrı kısımlarda yer almaktadır.

İlahiyat Bölümü

-Bir ilahiyatçı psikolojiyi bilmeli ki, daha güzel tebliğ yapabilsin. Çünkü uğraş alanı insan olduğundan onun psikolojisini bilmeli.

-Bulduğumuz bölüm (İlahiyat) ve bir insan olarak birbirimizi daha iyi anlamamız en önemli artısı.

-İnsanların bakış açısını anlama yeteneğini geliştiriyor.

-İnsanları anlamada farklı bir bakış açısı kazandırdı. Geleceğe yönelik olarak da faydalı bir ders.

-İnsanları daha iyi analiz etmeyi, karşımdaki insanın tavırlarından ne demek istediğini ve ona nasıl davranmam gerektiğini öğrendim.

-Bir ilahiyatçı olarak insanlara nasıl yaklaşılması gerektiği, neye göre, nasıl dini anlatmamız gerektiği konusunda bakış açısı ve değerlendirme kazandırdı.

-Kişinin kendisini ve diğer insanları daha iyi anlayabilmesi için uygun, ancak daha fazla konu olabilir.

-Dinin psikolojik olarak nasıl ele alınabileceğini öğrendim. Bir ilahiyatçı olarak insanlarla iletişimimin daha kolay olacağını düşünüyorum. İnsanların psikolojilerine göre dini anlatmak.

-Konulara farklı açılardan bakmama, insan psikolojisi üzerinde nelerin etkili olduğunu öğrenmeme, olayların altında yatan psikolojik durumu fark edebilmeyi sağladı.

-İlahiyat öğrencisinin bilmesi gereken konuları içeriyor.

-Oldukça verimli ve güzel geçtiğine inandığım bir ders. Hayatım üzerinde örnekler verebildiğim, diğer dersler gibi ezbere yönelik olmayıp tecrübeyle daha kolay kavranılabilen bir ders.

-Beynimizde kalıplaşmış düşüncelerden çatlaklar yaratıp tozlarımızı çıkarmanızı seviyorum.

-Bu ders konulara daha farklı açılardan bakma gibi bir değişiklik meydana getirdi.

-Olaylara farklı bakış açısı yakaladım.

-Olaylara daha objektif bakmaya, gündelik hayattaki olayları daha objektif bir şekilde yorumlamaya başladım.

-Olaylara bakış açım değişti, olayların muhtemel sebeplerine kafa yormamı sağladı.

-Daha önceleri herhangi bir olaya daha yüzeysel bakarken, şimdi olayları incelerken daha derinlemesine bir bakış açısı takınmam gerektiğini düşünüyorum.

-Kişilere ve olaylara daha nesnel ve objektif bakma anlamında bazı değişiklikler getirse de yeterince etkili olmadı.

-Hangi yaş aralığına nasıl yaklaşmam gerektiğini kestirebiliyorum.

-Farklı yaş grubundaki insanların dine yaklaşımlarını, dini nasıl algıladıklarını öğrenmemi sağladı.

-Çocuk eğitiminde nasıl davranabileceğimi ve düşünce açısından geliştiğimi fark ettim. Olaylara psikolojik yönden bakabiliyorum.

-Dinin insanlar üzerindeki etkilerini, olayları algılama biçimleriyle beraber farklı bakış açılarını...

-Din duygusunun insanlarda ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığını öğrenmiş oldum ve artık her insanı inceleyebiliyorum.

-Bu ders insan davranışlarının altında yatan, arka planındaki sebeplere yönelmeyi ve olaylara buna göre yaklaşmayı öğretti.

-Dinî bir misyon yüklenen biz ilahiyatlılar için insanı tanımanın ne kadar mühim olduğunu, ayrıca bir o kadar da zor olduğunu anladım.

-Okuldaki konularımızı hayatla ilişkilendirerek, toplumun yaşamını da nazarı dikkate alarak daha güzel yorumlama desteği sunuyor.

-Hayatımızda dinin yeri, dinî davranışlarımız, dini çocuklara nasıl öğretebiliriz gibi konular hakkında bilgi edindim.

-Dinî psikoloji hakkında daha geniş düşünmemi sağladı. Psikolojik olarak dinin gerekliliğini daha iyi kavradım.

-Empati yapmayı öğretti, peşin karar vermemeyi, hâlet-i ruhiyeye göre, ortama göre kimliğe göre yaklaşımı...

-Kendi varlığımızla özdeşim kurmamızı, dinimizin manevi boyutlarını, öteki derslere nazaran daha çok aktarabiliyor olması...

-Daha önceleri öğrendiğimiz bazı yanlış davranışlarımızın ortaya çıkardığı sebepleri ve o sebeplerin yanlış olduğunun farkına vardık.

-Dine veya dinlere bakış açımızın değişmesi.

-Dinin anlaşılmasını.

-Eleştirel düşünceyi meydana getirdi. Olayları geniş bir perspektifle ele almayı öğretti.

-Anlayamadığım veya anlatamadığım bazı konu ve görüşleri rahatlıkla anlamama ve anlatmama yardımcı oldu.

-Kendime olan güvenimi ortaya koyma açısından bir çıkır açtı.

-Yeni öğrendiğim terimlerle günlük hayatta karşılaştığım bazı olaylara çözüm yolu bulmayı öğrendim.

-İnsanın hayata bakış açısına olan katkısı göz ardı edilmemeli.

-Artık kendimi biraz daha aştım. İnsanları daha iyi anlamaya çalışıyorum ve kendimin de bir psikiyatriye ihtiyacımın olduğunu çok iyi anladım.⁶²

-Terapi etkisi yapıyor, bizleri rahatlatıyor.

-Her olumsuz olayın ardında psikolojik sebepler yattığını düşünmeye başladım.

-İnsanların yaşadığı olaylara yabancı kalmak yerine az da olsa bir çözüm arama yoluna girmemi sağladı.

-Dinî meselelere insan psikolojisi açısından bakış açısı kazandırması.

-Dinî olayların psikolojik yönünü anlamlandırma, dinî olguları psikolojik yönden değerlendirme ve uygun biçimde anlamlandırma.

-Psikolojik terimlere yoğunluğum arttı. Bu ders çerçevesinde bana sorulan sorulara daha iyi cevap verebiliyorum.

-Dinle psikolojinin birbiriyle ilişkisi ve karşılıklı etkileşimlerini gördükçe bu durum, dersi benim için daha farklı kıldı.

-İbadetlerin arka planını, dini reel olarak anlama algısı kazandırdı.

-Bu ders bilinçlendirdi, bazı şeylerin farkına varmamı sağladı.

-Bu ders bize muhatabın da ruh halini göz önünde bulundurmayı kazandırdı.

-Dinin insan ruhuna kattığı artı değerleri psikoloji dersi sayesinde eskiye göre çok daha iyi gözlemleyebilmeyi sağladı.

-Özellikle inanmayanların niçin inanmadığı ve inananların niçin inandığı gibi yaşamadığı hakkında bilgi sahibi olduk. Bu çok önemli.

⁶² Yıldız, yaptığı çalışmada da psikolojik rehberlik ve danışmanlık uygulamasının fakültede acilen işlevsel hale getirmek için gerekli teorik-pratik altyapı çalışmalarını başlatmak gerektiğini tespit etmiştir. Zira başarılı bir eğitim, sağlıklı ilişkiler kurabilen karşılaştıkları problemlerle başa çıkabilen, merak duygusuna sahip özgüveni yüksek bireylerle gerçekleşebilir, İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Psiko-Sosyal Özellikleri: Boylamsal Bir Çalışma, Tıbyan Yayıncılık, İzmir, 2013, s. 15.

-Bizi düşünceye yönlendirmesi, bizim de gerekli ve doğru olan şeyleri sadece düşünmemiz gerektiği.

-Dine insan psikolojisi açısından, insanın kutsal ile olan münasebetine daha disiplinli ve net bakmamı sağladı.

-İlahiyatta okuduğumuza göre, hep akait görüyoruz zaten, bu ders ise onun pratiği gibi bir şey.

-Bana “ben” olmamda yardımcı oldu.

-Psikoloji dersinin insanın tüm benliği ile ilgisi var. Bu da tüm derslerle ilgisi olduğunu ortaya koyar.

-Özellikle tarihe dayalı ilahiyat derslerinde o dönemdeki insanların yaşayış, düşünce ve bakış açılarını anlama noktasında psikoloji önemli bir yere sahip.

-Hadisleri incelerken o dönemin psikolojisini anlayabiliyoruz az da olsa. Tefsirlere baktığımızda yine o dönemin toplumsal sorunlarını ele alan müfessirleri görüyoruz. İslam tarihini incelerken yine psikolojiye ihtiyacımız oluyor. Dini insanlara anlatırken onların bulunduğu dinî psikolojiyi inceleme ihtiyacımız oluyor.

-Diğer derslerde öğrenilenlerin ve yapılan uygulamaların altında yatan psikolojik gerekçeleri tanımış olduk.

DKAB Bölümü

-Dinin hayatımda ne kadar etkili olduğunu öğrendim.

-Dine karşı tarafsız bir bakış açısı geliştirmemi sağladı.

-Karşımdaki kişinin dindarlığıyla ilgili çok kolay empati kurabiliyorum. Karşımdaki kişinin dindarlığıyla ilgili söylemlerini algılayabiliyorum.

-Bireysel olarak yapılan davranışların adının ve etkisinin din psikolojisinde karşılığının olması ve buna mukabil nasıl bir davranış gerçekleştirilebileceği.

-Konulara farklı açılardan bakmamı sağladı.

-Din psikolojisi öncesinde verilen temel psikoloji bilgileri, hissedip, gözlemleyip, anlayıp isimlendiremediğim birtakım düşüncelerimi anlamlandırmamda yardımcı oldu.

-İnsanlara din konusunda nasıl yaklaşabileceğimi, metot ve stratejiyi ve kendimi daha iyi tanımamı sağladı.

-Anlatılan konular, insana farklı düşünmeyi öğretiyor.

-Doğumla başlayan ve gelişen ruhsal gelişimin ileriki yaşlarda dinî yaşamı etkilemesi.

-Aldığımız din psikolojisi dersi, çocuk ve ergen ruh sağlığı ve psikolojiye giriş derslerinin ardından insanın kafasındaki her şeyin yerine oturmasını sağladı.

-Bir kişiyi diniyle değerlendirirken dinî davranışlarının altında yatan gerekçeleri görüyoruz. Önyargılı olmaktan uzak duruyoruz.

-Kendimi ve insanı tanımamda ufkumu genişletti. Bu konuyla ilgili diğer kitapları okurken bağlantılar kurmaya başladım.

-Dengeli bir hayat yaşayabilmemiz için sağladığı bilgiler çok önemli. Tüm dinlere bakışımızda insanları anlamamızda bize yardımcı oluyor.

-Dinî konuları, Kur'an-ı Kerim'i psikolojik yönden analiz etmemizi sağladı. Dinin bize vermek istediği mesajların psikolojik yönünü daha iyi anlamış olduk.

-Yapmış olduğumuz ibadetlerin ve yaşamış olduğumuz dinin üzerimizdeki ruhsal yapıyı yenileyerek farklı bir bakış açısı kazandırdı.

-Dinin psikolojik boyutunu öğrenmiş oldum.

-Dini salt bir bakış açısıyla değil de eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmemizi sağladı.

-Toplumda alışlagelen kuralları esnetebilmemi sağladı.

-Dinin insanlar üzerindeki etkisinin küçük yaşlardan itibaren başlayıp ölünceye kadar devam ettiğini öğrendim.

-Özellikle din kavramı hakkında daha kapsamlı bilgilere sahip olduğumu söyleyebilirim.

-Konulara olan bakış açım daha da genişledi. Öğrendiğimiz kavramlarla olaylara yaklaşımımız daha iyi oldu.

-İnsanın ne kadar “hassas” ve onu yetiştirmenin ne kadar önemli olduğunu fark ettim.

-Çocuklara dini anlatırken nasıl yaklaşılması gerektiğini ve onlara dinin nasıl anlatılması ve nelere dikkat edilmesi gerektiğini kavradım.

-İnsanlara karşı daha anlayışlı ve onları anlamamda yardımcı oldu.

-Din konusunda değişik boyutları gördük. Bunun bize çok yararı oldu.

-İnsanın kendisini, çevresini anlayıp anlamlandırmasında son derece önemli bir ders.

-İnsanın psikolojik sorunları ve davranışlarının olması ve bu sorunların din tarafından kontrolü ve yön verilmesi.

-İnsan için vazgeçilmez olan dinin ve psikolojinin ve bunların birlikteliğinin insan tarafından gerçekten algılanması ve anlamlandırılması hususunda psikolojiyi din açısından ele alıp öğrendik.

-Psikoloji ve din insan için vazgeçilmezdir. İnsana has iki olgu olan din ve psikolojiyi ilahiyat fakültelerinde birlikte ele alınması gerekir. İlahiyat fakültelerinde dini ele alıp psikolojiyi ele almamak ne derece doğru olabilir ki! Din psikolojisi insanın ele alındığı diğer programlarda da yer alması uygundur.

-Öğretmen olduğumda çocukların davranışlarını daha iyi kestirebilme ve din eğitimini bu formatta anlatabilme yeteneğini geliştireceği düşüncesi.

-İnsan psikolojisini anlamadan, o insana herhangi bir şekilde yaklaşmakta zorlanırsın.

-İnsanların din hakkındaki görüşlerini, tavırlarını daha kolay anlama imkanı sağladı. İnsanlar neden din değiştiriyor? Toplumdaki bu yozlaşma neden kaynaklanıyor? Hepsinin cevabını kolay bulur hale geldim.

-İnsanların yaşantılarından hareketle nasıl bir dinsel hayat yaşadıklarını, çevrenin ve ailenin insandaki etkisini rahat bir şekilde gözleme olanağı sağladı.⁶³

-Dinî yaşantının, inançların insan üzerinde ne gibi yansımaları olduğunu gözleme fırsatı sundu.

-Farklı bir bakış açısı kazandırdı. Dine ve kişilik gelişimine farklı açılardan bakmamı sağladı.

-Dini anlamama, hayatımdaki olaylara ve dini bilgilere derinlik kazandırdı.

-Din bilimlerini nasıl hayata sokabiliriz noktasında kendimize yön vermemizde yardımcı olması.

-Kişilerin olaylara karşı biraz daha derin ve ayrıntılı bakması gerektiğini sağladı.

Yukarıdaki tespitlere göre DKAB bölümü öğrencilerinin kazanımlarının daha çok dinsel gelişim, insanı tanıma, dinsel yaşayışlar ve arkasındaki güdüler, psikolojik bakış açısıyla dini ve dini yaşantıyı ele alabilme gibi kazanımlara odaklandığını görmekteyiz. Bunun da ileride yapacakları DKAB öğretmenliği mesleğinden kaynaklandığını (algısal belirginlik) ileri sürebiliriz.

İlahiyat bölümü öğrencilerinin kazanımları ise, kendilerini tanıma ve ifade etme, muhatabını anlama, empati, dini konu ve meseleleri farklı açılardan görebilme, dinin nasıl anlatılması gerektiği, özgüven, dini inanç, duyu ve davranışların arka planı, bakış açısı zenginliği, dinin psikolojik

⁶³ “Örneğin Din Psikolojisinde, dinsel yaşayışların güdülerıyla ilgili birikime sahip olan bir kişi, yaptığı ibadeti, Allah rızası için mi, başkalarına kendini farklı göstermek için mi, içinde bulunduğu toplulukta herkes yapıyorsa onlara karşı mahcup olmamak için mi, bir çıkar elde etmek için mi inancının bir gereği olduğu için mi, dinsel bir cezaya çarptırılmamak için mi ya da dinsel bir beklenti için mi yaptığını daha kolay anlar. Çünkü dinsel yaşayışına ilişkin olarak kalıplaşmış birtakım değerlendirmelerden daha çok bu ders sayesinde bilimsel ve bilinçli gözlemlerde bulunabilir, Hasan Kayıklık, Din Psikolojisi, Karahan Yayınları, Adana-2011, s. 29.

boyutları gibi daha çok ilahiyatçılık mesleğine⁶⁴ yönelik kazanımlar olduğu görülmektedir.

İlahiyat fakültesinde öğrenim gören İlahiyat ve DKAB bölümü öğrencileri arasında elde edilen kazanımlar arasında, din öğretimi mesleği formasyonuna dair kazanımlar (bilgi-uygulama-dil) dışında belirgin bir farklılaşma görülmemektedir. Arslan ve Tunç (2013), tarafından, İlahiyat öğretim programlarına göre öğrencilerin değer yönelimlerinde bir farklılaşmanın olup olmadığına yönelik yapılan bir araştırmada da, İlahiyat programı ile ilköğretim DKAB programı öğrencilerinin değer yönelimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.⁶⁵

Küreselleşen dünyada bilgelik (hakikat)⁶⁶-irfan yolculuğuna⁶⁷ çıkan ilahiyat öğrencisinin öteki algısı, farklı anlayış ve görüşlere bakışı, dinî bilgiyi anlamlandırması, kişilik gelişimi, bilginin davranışa dönüşmesinin yarattığı etki ve bu etkinin beklentileri karşılayıp karşılamadığı hakim değerlerle karşılıklı bir şekilde bağlantılıdır.⁶⁸ Bu durum ilahiyat öğrencisinin zihinsel gelişiminde sağlıklı bir şekilde sorgulama yapabilmesi, yeni durumlara adaptasyon sürecinde doğru önermelerle doğru sorular sorabilmesiyle de yakından ilişkilidir. Belki de

⁶⁴ Emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i anil münker.

⁶⁵ Mustafa Arslan & Esra Tunç, İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar, Değerler Eğitimi Dergisi, Aralık-2013, Cilt: 11, No: 26, ss. 7-39.

⁶⁶ “İlahiyat, marifetullah (Yaratıcı’yı ‘bilme’) yolculuğunun temel kaygı ve kalkış noktası olduğu, felsefenin aşıldığı ve hikmete ulaşıldığı, insanın kendini aştığı ve kemal mertebelerine ulaştığı hakikat yolculuğunun adı, adresi ve yöntemidir. İlahiyat zirvedir.”, Yusuf Kaplan, <http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/yusufkaplan/felsefesiz-il%C3%A2hiyat-il%C3%A2hiyatsiz-felsefe-iki-cikmaz-sokak-39703>.

⁶⁷ Hakan Poyraz, Masallarımızdaki Felsefe, Hayatın Manevi Boyutları içinde, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul-2005, ss. 49-65.

⁶⁸ Mustafa Arslan & Esra Tunç, İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar, Değerler Eğitimi Dergisi, Aralık-2013, Cilt: 11, No: 26, ss. 7-39.

öncelikle “sormak ve sorgulamağın ne manaya geldiğini öğrencilere kavratmak gerekmektedir.”⁶⁹

Ayrıca dinin hayat için değerini sorgulayan ve bu manada hikmet / erdem peşine düşen ilahiyat öğrencisi, zihinsel açıdan seçkin ve duru, hayatı ve düşüncesiyle hür, diğer bireylerin de hak ve özgürlüklerini tanıyan erdem sahibi bir Müslüman şahsiyettir. Böylece o, sahip olduğu eleştirel bakış açısı ve önyargılardan arınmış kişiliği ve kimliği ile kültürünü, İslam medeniyetini ve tarihini ve onların oluşum şartlarını anlamaya, açıklamaya, gerekirse olumluya doğru değiştirmeye ve geliştirmeye çabalar.⁷⁰ Tıpkı “formel işlem” dönemine ulaşan ya da kendini gerçekleştiren bireylerin dinin daha derin manalarını anlayabilmede, din adına öğrenmiş olduklarının gerçek değerini takdir edebilmede ve din hakkında kendi kararlarını bağımsız bir şekilde verebilmede diğerlerine göre daha kabiliyetli oldukları gibi.⁷¹

Beklenti, Eksiklik ve Öneriler

-Siyerden daha fazla yararlanılıp, o dönemin psikolojik tahlillerinin yapılması gerekir diye düşünüyorum. Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin de psikolojik bakış açısıyla incelenmesi, kıssaların daha çok ele alınması bence çok faydalı olurdu.

-Din psikolojisi dersinden beklentim, dışarıdaki insanlara dini anlatırken bunu, psikolojik yönüyle anlatmak isterdim. Yani her ibadetin insan psikolojisine etkisini, yararlarını anlatmak isterdim. Mesela namazın, orucun psikolojik ve sosyolojik yararlarını iyice öğrenmek ve bunların sadece bir emir olarak değil kişinin kendisini bilerek bu ibadetleri yapmasını ve yapması gerektiğine inanmasını isterdim. Yani bu derslerle bağlantılı şekilde anlatılsın isterdim.

-Din psikolojisi dersi, salt müfredatla işlenilmemesi, tefsir, hadis gibi klasik dinî derslerin anlaşılmasına yardımcı olması bağlamında daha geniş muhtevayla işlenmesini daha uygun buluyorum. Tefsir, hadis, fıkıh

⁶⁹ Ethem Ruhi Fıçlalı ile 24.10.2013 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme, İzmir.

⁷⁰ Hakan Poyraz, Masallarımızdaki Felsefe, Hayatın Manevi Boyutları içinde, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul-2005, ss. 49-65.

⁷¹ Faruk Karaca, Dinsel Gelişim Psikolojisi, Dem Yayınları, İstanbul-2007, s. 34.

gibi dinî derslerin de psikolojik tahlillerle bize sunulmasını arzu ediyorum.

-Konular diğer derslerin konularına temas edecek ve sosyal hayatta karşı karşıya kalabilecekleri durumlara da temas edecek şekilde geniş tutulmalı. Çünkü bir din eğitimcisi olarak insanlarla iç içe olan bizlerin önce insan psikolojisini yakından tanıyıp buna göre çözümler önermeliyiz.

-İnsanlara ibadetleri psikolojik boyutlarıyla nasıl anlatacağımızın ipuçlarının verilmesini, diğer dinlerin ibadetleriyle karşılaştırmalar yaparak bunun verilmesi daha güzel olur.

-Öğretmenlik mesleğine yönelik olarak müfredatın belirlenmesi ve derslerin bu doğrultuda işlenmesi.

-Din psikolojisi dersinde tıpkı felsefe dersinde olduğu gibi sürekli filozofların, psikologların görüşlerine yer verilmesin.

-Ders saatinin yetersizliği. Hatta iki dönem işlenmesi gerektiği.

-**Din Psikolojisi Tarihi** yazılmalıdır.

-Psikolojinin tam olarak anlaşılmadan din psikolojisini anlatmak.

-Beklentim fazla değildi, istediğimi aldım. Diğer derslerin psikolojiden geçtiğini anladım. Yani her ders, psikolojiden yararlanmaktadır.

-Hayatıma yön vermesini, bazı eksikliklerin giderilmesini, yani psikolojime hitap eden bir psikolog gibi görmeyi isterdim.

-Kur'an-ı Kerim ve hadislerle ilgili daha fazla psikolojik bakış açıları ortaya konabilir.

-Kendi dersimize giren hocanın kitaplarını takip etmeyi isterdim.

-Konular daha derinlemesine işlenmeliydi. Çok yüzeysel olduğunu düşünüyorum.

-Hocamızın bizi psikolojiye giriş dersi almış gibi ders anlatmasıydı. Din psikolojisi görmeden psikolojiye giriş dersi almalıydım bence. Bu alana dair terimleri bilmeden, yani daha insan psikolojisini tanımlayamazken onun dinle ilişkisini nasıl kurabilirim ki!

-Konulara güncel hayattan örnekler vererek açıklanmalı.

-Din ve insanların üzerinde dinin ne gibi etkileri olduğunu bilmeliyiz. Ayrıca kime nasıl dini tebliğ edeceğimizi, kişinin psikolojisi sayesinde bilebiliriz. Kişinin davranışlarının gerekçeleri de bu süreçte önemli.

-Derste daha çok kavramlar üzerinde durulması, pratikte bulunulmaması.

-Dini, daha iyi anlatan bir ders olmalı.

-Psikolojiyi dinî açıdan ele almanın gerekli olduğunu düşünüyorum.

-Ben bu dersin ismini İslam Dini Psikolojisi olarak görmek isterdim. Çünkü bir batılı teologlar gibi değiliz. Bizler yegâne dinin İslam olduğuna iman ettik...

Sonuç

Din psikolojisinin İlahiyat formasyonundaki yeri ve önemi ya da bir bilim dalı olarak din psikolojisinin (sosyal bilimlerin) İslam bilimlerine muhtemel katkıları, yeterince üzerinde durulmayan yapılan çeşitli bilimsel toplantılarda kısmen ele alınan bir konudur. Dolayısıyla Din Psikolojisi dersinin İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde ne tür kazanımlar sağladığı, ilahiyat fakültesinde okuyup din psikolojisi dersini alan öğrencilerin geri bildirimlerinden ve katılımlı gözlemlerden hareketle tespit edilmiştir.

-Psikoloji mi! Kendi hallerimden biliyorum, “hâl ilmi” değil mi sonuçta... gibi birtakım ön kabüllerle dönem başında öğrenciler tarafından önemsiz olarak algılanan Din Psikolojisi dersinin, dönem ilerledikçe tam aksine lüzumlu ve yararlı⁷² bir ders olduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin insanları anlama, kendilik farkındalığı, olaylara ve konulara farklı bakış açıları geliştirme, objektif olma, psikolojiyi öğrenme, dinsel gelişim, kişilik, iletişim, empati, sorgulama, din-birey / toplum ilişkisi, dinsel ve patolojik davranışların arkasındaki güdüler, dinin anlaşılması ve

⁷² Bir öğrenci: “Terapi etkisi yapıyor, bizleri rahatlatıyor.” Diğer bir öğrenci: “Din psikolojisi dersinde diğer derslerin aksine beynimin dinlendiğini, İlahiyatın motomot bilgiye dayalı dinî hassasiyetlere karşı duyarsız, şuursuz ortamından uzaklaştığımı hissediyorum. Bu benim beklentilerimin en güzel karşılığı.”

nasıl anlatılması gerektiği, dinin yaşayan / yaşanılan hayatla ilişkisinin kurulması, eleştirel düşünme, hayatı anlamlandırma, kendini geliştirme, din-psikoloji ilişkisi gibi hususlarda farklı düzeylerde kazanımlar elde ettikleri tespit edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar, Kayıklık'ın çalışmasında belirttiği kazanımları destekler niteliktedir.⁷³ Bunlara ilave olarak dinin insan psikolojisini nasıl etkilediğinin kavratılmasının yanında bu ders, İlahiyat / İslam Bilimleri derslerinin daha iyi anlaşılması yönünde de yardımcı olmaktadır.

Din psikolojisi dersiyile ilgili İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ifade ettikleri kazanım, beklenti, talep ve eksiklikler dikkatle incelendiğinde öğrencilerin gelmiş oldukları sosyo-kültürel çevre, lisans öncesi ve üniversitede almış oldukları eğitim, kaldığı yer ve kişilik özelliklerinin de bu durumda etkili olduğu söylenebilir.

Ayrıca ilahiyat fakültesi öğrencilerinin din psikolojisi dersini almadan önce kesinlikle *Psikolojiye Giriş* dersi almaları veya *Din Psikolojisine Giriş* dersinin müfredata yerleştirilmesi gerektiği önemli sonuçlardan biridir. Benzer şekilde Sosyolojiye Giriş dersi görmeden Din Sosyolojisi dersinde yaşanan sıkıntılarda olduğu gibi kavramlara, yaklaşımlara, metodolojiye, bilimsel ilke ve olgulara yabancı bir zihinle, dinin sosyal bir bilim mantığıyla ele alınması; “neden”, “niçin” ve “nasıl” sorularına cevaplar aranması pek mümkün görünmemektedir. Zira hoca ve öğrencilerin hakikatten uzak –mış gibi yaparak farklı rolleri üstlenmeleriyle, üniversite havasını sürdürdükleri ileri sürülebilir. Bunun yanında gözlemlenen bir gerçek, İlahiyat Fakültelerinin artık reel olarak, din ve hayat arasında sıkışan ruhları rehabilite eden birer kurum haline geldiğidir. Bazıları için din (ilahiyat eğitimi) bir çıkış kapısı, bireysel ve toplumsal yönden ruh sağlığını koruyucu ve iyileştirici bir etken olarak görülmektedir. Ruh sağlığı-din ilişkisinin (özellikle dinsel psikopatoloji, dinî obsesyonlar, inanç problemleri) boyutlarının öğrenciler arasında en çok dikkat çeken konular arasında olması bu durumu destekleyen bir gözlem olarak söylenebilir.

Bir diğer sonuç, ilahiyat öğrencilerinin din psikolojisi dersinden beklentileri ve günümüz dindarlığının boyutlarıyla ilgili olarak bireysel ve toplumsal değişim ve dönüşümler dikkate alındığında din psikolojisi

⁷³ Hasan Kayıklık, agm, 2013.

dersinde/kitabında ele alınan konularda ve ders işleme yöntemlerinde bazı değişikliklere gidilmesi zorunlu hale gelmiştir. Öğrencilerden alınan geri bildirimler, bu hususu destekler mahiyettedir. Literatürde var olan ve ders kitabı olarak da okutulan din psikolojisi kitaplarının, günümüz dindar bireyin davranışlarını, düşüncelerini, duygu ve hislerini anlamamızı sağlayıp sağlamadığı konunun uzmanları tarafından önemle incelenmelidir. Hazırlanacak olan *Din Psikolojisi Ders Kitabının*, ilahiyat müfredatına uygun bir içerik, öğrencilerin kavrayabilecekleri dil, üslup ve psikolojik bakış açısıyla konuları açıklayan ve yerel insan modelimizi esas alan bir nitelikte olmalıdır.

Din psikolojisinin yapısal unsurlarını koruması ve bunun yanında güncelliğini kaybetmemesi, İlahiyat Fakültelerinin geleceğe dair oluşturacağı misyon ve vizyonla birlikte gözden geçirilmelidir. Bu misyon ve vizyonun oluşmasında ilahiyat alanında yer alan her disipline önemli görevler düşmektedir. Dolayısıyla genelde “Türkiye’de İlahiyat Eğitimi ve Öğretimi”nin, özelde ise “Din Psikolojisi Dersi”nin muhtevasına dair problemler, modern düşünce ve bilim, asrın ihtiyaçları, münevver din adamı yetiştirme vb konularla birlikte ve gerektiği gibi ele alınıp zaman zaman tartışılabilmesi elzemdir.

Gelinen durumda meseleyi özetlemek gerekirse, seküler bir hayatta çağdaş Müslüman bireyin, ister ilahiyatçı olsun, modernizm/postmodernizm şemsiyesi altında kendi varlığı (na ve sahip olduğu değerlere yabancılaşarak) ile Kutsal/Allah şuuru arasında bir ayrılık yaşamasının izdüşümleridir.

Birey ve dini arasında yaşanan bu ayrılık hikâyesinde geçmişe kıyasla saf dinî tecrübeden uzaklaşan bir dindarlığın yaşandığı gözlenmektedir. Dolayısıyla kavramsal dindarlığın da, özellikle günümüz modern hayatında bireyselleşmeyle birlikte cemaatleşen toplumun yaşadığı dindarlığı ne derece yansıttığı tartışılmalıdır. Din psikolojisi kitaplarında olanlar, şüphesiz yazıldıkları çağın genel havasını yansıtmaktadır. Eğer disiplinin hayat ile bağlantısını canlı tutmak istiyorsak güncel, teorik ve kavramsal analizler yaparak ortak eğilimleri isabet ettirmemiz gerekir. Görünen o ki ülkemizde genel olarak, din psikolojisi alanında yerel koordinatları dikkate alan hâkim bir paradigmanın çok belirgin olmadığını söyleyebiliriz. Bu hususların belirginleşmesi için dindarlıkla ilgili olarak psikolojideki yaklaşımlardan hareketle yeni olgular elde edilebilir, yeni bakış açıları geliştirilerek yeni

bir misyonla konular ele alınarak çağın ihtiyaçlarına cevaplar aranabilir, modern insanın açmazlarına çareler bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul-2003.
- Ali Kemal Saran, *Omuzumda Hemençe: Cumhuriyet Devrinde Bir Medrese Talebesinin Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul-2013.
- Ali Rıza Aydın, 2010, “İlahiyat Fakültelerinde Din Psikolojisine Duyulan İhtiyaç, Modern Dönemde İlahiyat Eğitimi Müfredatı ve Yöntem Tartışmaları (Uluslar Arası Katılımlı Çalıştay)”, 19-25 Temmuz 2010, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, ss. 109-113.
- Ali Rıza Aydın, “Çağdaş Araştırmalar Işığında Din Psikolojisine Bir Bakış”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2004, Temmuz-Ağustos-Eylül, ss. 49-59.
- Ayşe Taşkıran, “İlahiyat Fakültesi Müfredatında Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Derslerinin Yeri ve Fonksiyonlarına Dair Bir Araştırma (İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)”, *KSIÜİFD*, Yıl: 11, Sayı: 22, Temmuz-Aralık, 2013, ss. 238-266.
- Bedii Ziya Egemen, *Din Psikolojisi: Saba, Kaynak ve Metot Üzerine Bir Deneme*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1952.
- Celal Türer, “Deneyimlenen Felsefe: İlahiyat Sorunu”, *Eğitime Bakış*, Yıl: 10, Sayı: 28, Ankara-2014, ss. 19-22.
- Celil Abuzer, *Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı*, İpek Yayınları, İstanbul-2010.
- Ercan Yıldırım, *Türk Düşüncesinde İslam*, Hece Yayınları, Ankara-2013.
- Ethem Ruhi Fıglal, ile 24.10.2013 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme, İzmir.
- Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset, Trabzon, 2011.
- Faruk Karaca, *Dinsel Gelişim Psikolojisi*, Dem Yayınları, İstanbul-2005.
- Hakan Poyraz, *Masallarımızdaki Felsefe*, Hayatın Manevi Boyutları içinde, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul-2005, ss. 49-65.
- Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine*, Karahan Kitabevi, Adana-2011.

- Hasan Kayıklık, “İçerik ve Kazanım Açısından Din Psikolojisi”, *Çukurova ÜİFD*, Cilt: 3, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2013, ss. 83-102.
- Hayati Hökelekli, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002.
- Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul-2008.
- İlker Yenen, “Din Psikolojisi Alanında Türkiye’de Yapılan Bilimsel Faaliyetler Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 2 (1), 2009, ss. 314-331.
- Jacques Waardenburg, *İslam ve Din Bilimleri (Collège de France’da Sekiz Ders)*, Çev. Ramazan Adıbelli, İz Yayınları, İstanbul-2011.
- Kerim Yavuz, “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, *AÜİFD*, Sayı: 5, Erzurum, 1982, ss. 87-108.
- Kerim Yavuz, *Günümüzde İnançın Psikolojisi*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2013.
- M. Doğan Karaçoşkun, “Din Hizmetlerinde Psikolojik Formasyon Yeterliliğinin Önemi ve İlahiyat Fakültelerindeki Psikoloji Eğitimi Üzerine Görüş ve Öneriler”, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, 16-17 Ekim 2003, Isparta, SDÜİF Yayınları, Isparta, 2004, ss. 83-103.
- Mehmet Atalay, *Kur’an’a Psikoloji ile Bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa Kıssaları Örneği*, İz Yayıncılık, İstanbul-2012.
- Mehmet Görmez, *Müslümanların Ekseni Kaydı*, 20-22 Ocak 2014: İl Müftüleri İstişare Toplantısı, 21.01.2014, <http://www.belge.com.tr/haber-8917-1-mehmet-gormez-muslumanlarin-ekseni-kaydi.html>.
- Michael E. McCullough, Steven J. Sandage & Everett L. Worthington Jr, *To Forgive is Human (How To Put Your Past in The Past)*, InterVarsity Press, USA, 1997.
- Montgomery Watt, “Batılı İlim Adamlarının Kur’an’a Yaklaşımları”, *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, DEÜ Yayınları, İzmir-1985, ss. 25-36.
- Murat Yıldız, *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Psiko-Sosyal Özellikleri (Boylamsal Bir Çalışma)*, Tibyan Yayıncılık, İzmir-2003.

- Murata Sachiko & Chitick William, *İslam'ın Vizyonu: İnanç ve Uygulama*, Çev. Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul-2008.
- Mustafa Arslan & Esra Tunç, 2013, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Aralık, Cilt: 11, No: 26, ss. 7-39.
- Mustafa Öcal, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, Edt. Mustafa Öcal, Ensar Neşriyat, İstanbul-2008.
- Münir Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi", *AÜİFD*, Cilt: 31, Sayı: 1, 1990, ss. 1-27.
- Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Cilt. 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara-1980.
- Ömer Çelik, "Tefsir Okumaları Üzerine", *İlahiyat Rehberim Özel Sayısı*, İÜİF Sır ve Hikmet Kulübü, İstanbul-2013, ss. 3-11.
- Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2014.
- Recep Kaymakcan & Turgay Şirin, "Bilişsel-Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımı ile Bütünleştirilmiş Dinî Danışmanlık Modeli'nin Din Eğitimi Alan Erkek Üniversite Öğrencilerinin Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerine Etkisi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt. 11, No. 26, Aralık-2013, ss. 111-148.
- Recep Yaparel ile 27.06. 2013 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme, İzmir.
- Sibel Arkonaç, *Psikolojide İnsan Modelleri ve Yerel İnsan Modelimiz*, Nobel Yayınları, Ankara-2008.
- Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul-1993.
- Turan Koç, *Din Dili*, İz Yayıncılık, İstanbul-2012.
- Veli Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarında Din ve Ahlak Eğitimi ile İlgili Olarak Alınan Kararlar ve Tartışmalar*, Tıbyan Yayıncılık, İzmir-2010.
- VI. Din Psikolojisi Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı: Din Psikolojisinin Dünü, Bugünü ve Geleceği, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, 29–30 Haziran 2013, Çorum.

Yurdagül, Mehmedoğlu, *Ablaki ve Dinî Gelişim (7-14 Yaş Çocuk Gelişimi ve Eğitimi)*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul-2005.

Yusuf Kaplan, İlahiyatlardan Felsefe Derslerinin Kaldırılması Cinayettir,<http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/yusufkaplan/il%C3%A2hiyatlardan-felsefe-derslerinin-kaldirilmesi-cinayettir-39424>.

Felsefesiz İlahiyat İlahiyatsız Felsefe İki Çıkamaz Sokak,<http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/yusufkaplan/felsefesiz-il%C3%A2hiyat-il%C3%A2hiyatsız-felsefe-iki-cikmaz-sokak-39703>.

Zekeriya Güler, “Hadis Okumaları Üzerine”, *İlahiyat Rehberim Özel Sayısı*, İÜİF Sır ve Hikmet Kulübü, İstanbul-2013, ss. 12-16.